

**Universiteit
Leiden**

The Netherlands

Van dompers en verlichten : een onderzoek naar de confrontatie tussen het vroege protestantse Réveil en de Verlichting in Nederland (1815-1826)

Kagchelland, A.; Kagchelland, M.

Citation

Kagchelland, A., & Kagchelland, M. (2009, January 15). *Van dompers en verlichten : een onderzoek naar de confrontatie tussen het vroege protestantse Réveil en de Verlichting in Nederland (1815-1826)*. Eburon Academic Publishers, Delft. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/13405>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/13405>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

STELLINGEN BEHOREND BIJ
VAN DOMPERS EN VERLICHTEN

*Een onderzoek naar de confrontatie tussen het
vroeg protestantse Réveil en de
Verlichting in Nederland (1815-1826)*

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

DOOR

AREND KAGCHELLAND

UNIVERSITEIT LEIDEN — 15 JANUARI 2009

1. De commotie die H.W. Hoving met de publicatie van zijn *Christendom en Hervorming, vergeleken met den Protestantschen Kerkstaat bijzonder in de Nederlanden* (1815) in hervormde kerkelijke kringen hier te lande veroorzaakte, heeft in de kerkhistorische handboeken ten onrechte hoegenaamd geen aandacht gekregen.
2. Nicolaas Schotsman zag de verbroedering van alle protestanten wèl als een morele noodzaak, maar niet als een reële mogelijkheid, terwijl hij een kerkelijke afscheiding van de hand wees.
3. In tegenstelling tot de filhellenistisch gezinde Europese publieke opinie kwamen Bilderdijk en Da Costa op verschillende gronden tot hun afwijzende houding met betrekking tot de vrijheidsstrijd (1821-1829) van de christelijke Grieken tegen de islamitische Turken: Bilderdijk beschouwde de Islam als bewaarder van het Christendom, terwijl Da Costa de Griekse opstand als een uiting van louter Jacobinisme zag.

(Zie resp.: Willem Bilderdijk aan Isaac da Costa, 28 februari 1823, in: Willem Bilderdijk, *Brieven van Mr. Willem Bilderdijk*, vijf delen, Amsterdam/Rotterdam 1836-1837, deel IV, Rotterdam 1837, 79-81, 80; I. da Costa, *Bezwaren tegen den Geest der Eeuw*, Leyden 1823, 55 (noot)).

4. Jaap Meijers idee van het “Joodsche Teisterbant” als verklaring van Da Costa’s overgang naar het Christendom, vindt in de bronnen geen grond.

(Zie: Jaap Meijer, *Isaac da Costa’s weg naar het Christendom. Bijdrage tot de geschiedenis der Joodsche problematiek in Nederland*, Amsterdam 1946, 72, 97-99, 110).

5. De grondslag voor de principiële bezwaren tegen de vaccinatie is in ons land reeds gelegd in het midden van de achttiende eeuw en niet ten tijde van het vroege protestantse Réveil.

6. Het is opmerkelijk dat het protestantse Réveil in Nederland, dat in theologisch aanvankelijk gekenmerkt wordt door een gemeenschappelijke voorkeur voor de Drie Formulieren van Enigheid, in een latere ontwikkelingsfase blijkt geeft van een sterk individualisme in geloofsbeleving en van een zekere heterodoxie aangaande de geloofsleer.

(Zie: J.H. Scholten, *De leer van de Hervormde Kerk in hare grondbeginselen, uit de bronnen voorgesteld en beoordeeld*, 2^e dr., twee delen, Leyden 1850-1851, deel I, Leyden 1850, v-lii, vii-xli).

7. Alle auteurs die ervan uitgaan dat de overigens suggestieve zinsnede “(...) de felle smet van ’t ettrend

pokvenijn (...)” uit Bilderdijks dichtstuk *De Ziekte der Geleerden* (1807) een veroordeling van de koe-pokinenting inhoudt, baseren hun opvatting op een onjuiste interpretatie doordat ze de inhoud van deze woorden isoleren van hun context.

(Cf. Willem Bilderdijk, *De Ziekte der Geleerden*, Amsterdam/s-Gravenhage 1807, 68; zie ook: “De dichtwerken van Bilderdijk”, in: *Bilderdijk’s Dichtwerken*, [bezorgd door I. da Costa], deel I-XV, Haarlem 1856-1859, vijftien delen, deel VI, Haarlem 1857, 361-452, 405).

8. Het door de Duitse socioloog Max Weber (1864-1920) geïntroduceerde invloedrijke concept van de “Entzauberung der Welt” heeft enerzijds het debat betreffende de duiding van allerlei vormen van rampspoed geïnspireerd, maar heeft anderzijds ook geleid tot verwarring.

(Max Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, 4. Aufl., Tübingen 1973, 594; Max Weber, *Soziologie. Weltgeschichtliche Analysen. Politik*, 2. Aufl., Stuttgart 1956, 103, 317, 338, 426, 472, 481; cf. Florike Egmond en Marijke Gijswijt-Hofstra, “Inleiding: Tegenslag en cultuur”, in: Marijke Gijswijt-Hofstra en Florike Egmond (red.), *Of bidden helpt? Tegenslag en cultuur in West-Europa, circa 1500-2000*, Amsterdam 1997, 1-9, 2).

9. De preek als massamedium heeft juist ook in de eerste decennia van de negentiende eeuw gediend als spreekbuis van de volksopvoeding.

10. Het is opmerkelijk dat Da Costa in zijn zestiende stelling betreffende het nationale herstel van Israël en de wederkomst van Christus formuleringen gebruikt, waarin de cyclische tijdsindeling de prioriteit heeft boven het lineaire geschiedenisbesef.

(Zie: I. da Costa, “Vijf en Twintig Stellingen over de nationale wederoprichting van Israël en de wederkomst van den Heer Jezus Christus in heerlijkheid, aangeboden aan de Vergadering van Evangelische Christenen te Parijs, in hunne zitting van 30 Aug. 1855”, in: I. da Costa, *Opstellen van geleerden en geschiedkundigen inhoud*, uitgegeven door H.J. Koenen, vier delen, Amsterdam 1861-1862, deel IV, Amsterdam 1862, 397-408, 404).

11. Ten onrechte wordt de poëzie van Bilderdijk en Da Costa gediskwalificeerd als bombastisch.

12. Hoewel Luther op het augustijner convent van april 1518 te Heidelberg de aflat als hoofdthema van de 95 Wittenbergse stellingen van 31 oktober 1517 niet expressis verbis aan de orde stelde, heeft hij met de defensie van zijn theologia crucis toch alle bestaansgrond aan dat genademiddel ontnomen.

(Zie: “Disputatio Heidelbergae habita. Conclusiones. F. Martinus Lutherus, S. Theologiae Magister, praesidebit, F. Leonardus Beier, artium et Philosophiae Magister, respondebit, apud Augustinianos huius inclytae civitatis Heidelbergensis, loco solito, VI. Cal. Maii. MDXVIII. Ex Theologia”, in: “Disputatio Heidelbergae habita. 1518”. in: *D.*

Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe, 1. Band, Weimar 1883, 350-374, 353-365).

13. De onverkwikkelijke wijze waarop een aantal Nederlandse orthodoxe theologen Descartes bestreden, vormt een realistische bijdrage tot de kennis aangaande de concretisering van het begrip “tolerantie” in de zeventiende eeuw.

14. In onze geïndustrialiseerde, vertechniseerde en gedigitaliseerde samenleving is de vrees voor een verkeerd gebruik van de technologische vooruitgang onder invloed van de huidige morele achteruitgang niet ongegrond.

STELLINGEN BEHOREND BIJ

VAN DOMPERS EN VERLICHTEN

*Een onderzoek naar de confrontatie tussen het
vroeg protestantse Réveil en de
Verlichting in Nederland (1815-1826)*

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

DOOR

MICHIEL KAGCHELLAND

UNIVERSITEIT LEIDEN — 15 JANUARI 2009

1. De bronnen tonen aan dat de Verlichting in Nederland zich gedurende de eerste drie decennia na de Franse Tijd manifesteerde als een doorwerkend proces en niet als een uitdovend verschijnsel.
2. Het is opmerkelijk dat de vertegenwoordigers van de Verlichting, die de verdraagzaamheid zo hoog in hun vaandel hadden geschreven, zich tegelijkertijd zo intolerant opstelden tegenover bepaalde andersdenkenden.
3. De scherpe toon van de *Bezwaren tegen den Geest der Eeuw* moet niet verklaard worden als een manifestatie van Da Costa's onmacht om het Calvinisme te propageren of als een karakteriologische heftigheid in romantische overdrijving, maar als de bewogen uiting van een verontrust gemoed over de ernst van de situatie.
4. Na kennisneming van de vorm en inhoud van de reacties op Da Costa's *Bezwaren* (1823) en Bilderdijks *De Bezwaren tegen den Geest der Eeuw van M^r. I. da Costa, toegelicht* (1823) krijgt men de indruk, dat de verbale luidruchtigheid minder gewelddadig is geweest dan in het algemeen wordt voorgesteld.

5. Evenmin als van Bilderdijk is er van Da Costa een rechtstreekse actie uitgegaan om het karakter van de openbare school te veranderen. Hun invloed daarop is meer van indirecte aard geweest.

(Cf. D. Langendijk, *De geschiedenis van het protestants-christelijk onderwijs*, Delft 1953, 30).

6. Uit de vele en heftige reacties op Da Costa's stellingen betreffende de constitutie en de publieke opinie kan worden afgeleid, dat een belangrijk deel van de Nederlandse natie openstond voor het staatsbestel van de constitutionele monarchie.

7. Wanneer betoogd wordt dat Da Costa de idealen van de Verlichting allereerst in zijn *Bezwaren* bekritiseert, dan wordt eraan voorbijgegaan dat Da Costa al eerder daaraan uiting heeft gegeven, namelijk in zijn twee delen *Poëzy* (1821-1822).

(Contra Arie L. Molendijk, "Tegen de tijdgeest. Isaïc da Costa's *Bezwaren* (1823), het Réveil en de Verlichting", in: F.G.M. Broeyer en D. Th. Kuiper (red.), *Is 't waar of niet? Ophefmakende publicaties uit de "lange" negentiende eeuw*. Jaarboek voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme na 1800. Jaargang 13, Zoetermeer 2005, 19-37, 20).

8. Het corpus vroegnegentiende-eeuwse tijdschriften is een bron die voor wetenschappelijk onderzoek nog lang niet is uitgeput.

9. De stellige bewering van J.W. Buisman met betrekking tot de door hem als “onverstandig” aangeduide verschuiving van de einddatering van de Verlichting in Nederland naar een jaartal na 1810 is aan herziening toe.

(Zie: J.W. Buisman, Tussen Vroomheid en Verlichting. Een cultuurhistorisch en –sociologisch onderzoek naar enkele aspecten van de Verlichting in Nederland (1755-1810), twee delen, Zwolle 1992, deel I, 57-58).

10. In de opvoeding dient de vorming van het geweten een centrale plaats in te nemen.

11. Het is onjuist om de *Boekzaal der Geleerde Wereld* en *Boekzaal van Europe* als één en hetzelfde tijdschrift te beschouwen; het zijn twee verschillende tijdschriften uit verschillende perioden met van elkaar verschillende doelstellingen.

12. De actuele visie op de heroriëntering en vernieuwing van het onderwijs blijkt nauw aan te sluiten bij Da Costa's kritiek op een onderwijssysteem, waarin de verwerking van de verworven kennis onvoldoende ruimte krijgt.

13. Aangezien er in de geschiedenis van de mensheid steeds weer opnieuw tegenslagen voorkomen als oorlogen, watersnoden, aardbevingen, epidemieën, hongersnoden, economische crises en dergelijke calamiteiten meer, blijft het interpreteren van deze vormen van rampspoed een actuele aangelegenheid, waarbij het stellen van de verantwoordelijkheidsvraag steeds een integrerend deel van de beschouwingen dient te zijn.

14. Het verdient veelszins aanbeveling dat van de kant van de universiteiten de uitvoering van gezamenlijk promotieonderzoek op het gebied van de geesteswetenschappen zoveel mogelijk wordt gestimuleerd.